

شناسایی تکنیک‌های عملیات روانی رسانه‌های عربستانی علیه جمهوری اسلامی
ایران در حادثه‌ی منا
(مطالعه‌ی موردی سایت‌های خبری العربیه، کلمه و الشرق الاوسط)

نویسندگان: میثم فرخی^۱ و امین شهبازی^۲

تاریخ دریافت: ۹۵/۲/۲۵

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۳/۱۹

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال نوزدهم، شماره ۷۰، بهار ۱۳۹۵

چکیده

هدف این پژوهش شناسایی تکنیک‌های عملیات روانی مورد استفاده رسانه‌های عربستان علیه ایران در جریان حادثه‌ی منا در سه رسانه خبری کلمه، الشرق الاوسط و العربیه است. تلاش بر آن بوده تا با استفاده از روش تحلیل محتوی کیفی تمام اخبار رسانه‌های خبری مورد نظر در فاصله‌ی زمانی ۲۴ سپتامبر ۲۰۱۵ تا ۱ ژانویه ۲۰۱۶ مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که رسانه‌های مذکور از ده تکنیک عملیات روانی در جریان حادثه‌ی منا شامل فرافکنی، از زبان غیر گفتن، تحریک، تفرقه افکنی، تخدیر، انسانیت زدایی، روشنگری، مقایسه، شرطی سازی و القاء استفاده نموده‌اند.

واژگان کلیدی:

عملیات روانی، رسانه‌های عربستانی، تحلیل محتوای کیفی، حادثه‌ی منا

۱. دکتری فرهنگ و ارتباطات از دانشگاه امام صادق علیه السلام، mfarokhi65@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق علیه السلام، amin59amf@yahoo.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

انسان از بدو ورود به دنیا برای غلبه و تحمیل مقاصد خویش بر دشمن، از ابزارهای فیزیکی و روانی استفاده می‌کند. امروزه با توجه به انقلاب اطلاعاتی-ارتباطاتی، عملیات روانی، به‌عنوان پررنگ‌ترین عامل تأثیرگذار در افکار و تمایلات بشری نقش آفرینی می‌کند. چنان‌که کسی از خود بپرسد که افکار من از کجا آمده؟ مؤثرترین عامل در شکل‌گیری آن چیست؟ والا اگر در محیط رسانه‌ای دیگری می‌زیستم باز همین‌گونه می‌اندیشیدم؟ با قدری تأمل متوجه خواهد شد که «در حقیقت، این وسایل ارتباط جمعی هستند که به‌گونه‌ای رو به کنایه به ما تحمیل می‌کنند که به چه بیندیشیم، چگونه بیندیشیم و چه، چگونه و چرا احساس می‌کنیم» (نیل پستمن، ۱۳۷۵، ص ۱۵) و به‌طور ویژه عملیات روانی، به‌عنوان پررنگ‌ترین نقش در این جریان «تسخیر قلب و روان و ذهن را در پی خواهد داشت و خود، موضوعات طراحی‌شده برای انتقال ویژگی‌ها و اطلاعات خاصی برای مخاطبان است که از این طریق می‌تواند احساسات و انگیزه‌های آن‌ها و نهایتاً رفتار سازمان‌ها و گروه‌ها و افراد را تحت تأثیر قرار دهد.» (ذوالفقاری، ۱۳۹۱، ص ۸۶) چه بسیار اتفاق‌هایی که عملیات روانی، مسیر تاریخ را تغییر داده است. عملیات روانی، سناریو برنامه‌ریزی‌شده برای تغییر افکار و اعمال مخاطبان و درنهایت کنترل اعمال آن‌هاست. اجرا و انجام موفق سناریو عملیات روانی، مستلزم شناخت مخاطبان، شگردها و روش‌ها و ابزارها برای متقاعد و تأثیر گذاشتن بر آن‌هاست. متخصص عملیات روانی علاوه بر شناخت فرهنگ، شرایط اجتماعی، سیاسی مخاطبان باید بر روش‌ها و تکنیک نیز معرفت داشته باشد. (بختایی و گلچین فر، ۱۳۸۸، ص ۴-۲) تأثیر شگرف و بی‌واسطه آن‌که در قالب سناریو و تکنیک در راستای کسب اهداف مجری عملیات روانی است، نشانگر اهمیت شناخت و بررسی آن است.

در این راستا یکی از رخداد‌های اخیر در جهان اسلام، حادثه‌ی منا بود که در ۲ مهر سال ۱۳۹۴ هم‌زمان با عید قربان در خلال مراسم حج که هر سال با چند میلیون نفر برگزار می‌شود به وقوع پیوست. در این رخداد مهم، جمعیت قابل توجهی از مسلمانان جهان، جان خود را از دست دادند. پیرامون حادثه‌ی مذکور و علت وقوع آن مباحث متعددی از سوی رسانه‌های جهانی صورت گرفت. برای مثال روزنامه‌الدیار، حرکت کاروان محمد بن سلمان، جانشین ولیعهد سعودی و وزیر دفاع عربستان در منا را علت حادثه معرفی نمود (پرس تی وی، ۲ مهر ۱۳۹۴) از سویی دیگر، روزنامه‌الشرق‌الاوسط حرکت ۳۰۰ زائر ایرانی را که بدون برنامه‌ریزی عازم رمی جمرات شدند و برخورد با دیگر زائران را علت حادثه بیان کرد. (الشرق‌الاوسط، ۲ مهر ۱۳۹۴) سیانان نیز،

تداخل بین گروه حاجیان که از رمی جمرات بازمی‌گشتند و کسانی که به سمت آن‌ها می‌رفتند و فشاری که بین این دودسته از طریق هل دادن به هم وارد می‌کردند را علت وقوع این حادثه عنوان کرد (سیآن، ۲ مهر، ۱۳۹۴). با توجه به نقش عربستان سعودی در جهان عرب و نیز مراسم حج در میان مسلمانان، این فاجعه از اهمیت دوچندان برخوردار بود. در این میان تنها کشوری که در مقابل عربستان سعودی ایستاد و خواستار پاسخ‌گویی سعودی در مقابل مسئولیت خود یعنی اداره حج را داشت ایران بود. از این رو بازتاب رسانه‌ای حادثه منا و اقدامات سعودی و همچنین عکس‌العمل ایران در مقابل حادثه، فضایی برای خودنمایی و نقش‌آفرینی عملیات روانی ایجاد کرد. بهره‌جویی از تکنیک‌های عملیات روانی می‌تواند به کلی جریان را در اذهان عمومی باطل جلوه دهد و اقدامات ایران در مقابل عربستان را به اهدافی سیاسی و منفعت طلبانه و نه انسان دوستانه تبدیل کند. از این رو بررسی تکنیک‌های عملیات روانی مورداستفاده در این حادثه از دو جهت دارای اهمیت است در ابتدا شناخت روش‌های مورداستفاده عملیات روانی و بهره‌گیری از اطلاعات به دست آمده برای رویارویی در آینده و دیگر این که با به دست آمدن روش‌های مورداستفاده عملیات روانی، پژوهشگران می‌توانند برای مقابله با این تکنیک‌ها تدبیری بیندیشند. پژوهش حاضر نیز، ضمن درک اهمیت موضوع، درصدد شناسایی تکنیک‌های عملیات روانی رسانه‌های عربستان علیه ایران در حادثه منا است که برای این مهم اخبار رسانه‌های الشرق الاوسط؛ روزنامه‌ای پراهمیت در جهان عرب و خاورمیانه و شبکه جهانی کلمه؛ که دارای گرایش ضد شیعی که درصدد از بین بردن تفکر شیعی و باطل دانستن این مذهب است؛ و در نهایت العربیه؛ که پایگاه خبری دولتی عربستان است. مورد مطالعه قرار گرفته است.^۱

۲- ادبیات نظری و پیشینه‌ی موضوع

۲-۱- ادبیات نظری عملیات روانی

عملیات روانی، به‌عنوان علمی میان‌رشته‌ای، پدیدارهای اجتماعی را از منظر علوم روان‌شناسی، علوم اجتماعی، علوم ارتباطات، علوم سیاسی و ژئوپلیتیک رسانه، مورد پژوهش و بررسی قرار می‌دهد. (رضا جنیدی، ۱۳۹۱، ص ۹) اصطلاح عملیات روانی یکی از مفاهیم متداول در مکاتبات و مذاکرات استراتژیست‌ها، نظریه‌پردازها و کارشناسان علوم سیاسی است. علی‌رغم گسترده‌گی این مفهوم و وسعت بهره‌برداری که از عملیات

۱. شایان ذکر است که اگرچه الشرق الاوسط روزنامه‌ی عربی، العربیه یک شبکه تلویزیونی خبری و کلمه یک شبکه تلویزیونی دینی است که این سه رسانه هم از نظر نوع و هم از نظر جامعه‌ی مخاطبان با یکدیگر متفاوت هستند اما در این پژوهش ملاک عمل اخبار رسانه‌های مذکور پیرامون حادثه‌ی منا بوده است که از طریق اینترنت و سایت خبری متعلق به این رسانه‌ها منتشر شده است.

روانی می‌شود. اتفاق نظری پیرامون مفهوم آن وجود ندارد تا حدی که پندار افراد، گروه‌ها و دولت‌های مختلف از مفهوم عملیات روانی بسیار متفاوت است. تفاوت‌ها و تشابه تعاریف از سه منظر «هدف، ابزار و مخاطب» قابل بررسی است.

۲-۱-۱- از حیث هدف

از این نظر تمامی تعاریف دارای دیدگاه مشترکی هستند. آن‌ها هدف خود را تأثیرگذاری بر عقاید، نگرش‌ها، احساسات و عواطف و رفتارها به منظور نیل مخاطبان به هدف مجری عملیات روانی بیان می‌کنند. برای مثال عاصف در این زمینه معتقد است: «اقدامات» سیاسی، نظامی و ایدئولوژیک که برای ایجاد احساسات، نگرش‌ها یا رفتار مطلوب در گروه‌های دوست، دشمن، بی‌طرف و مخالف به منظور تأمین مقاصد ملی، طراحی و اجرا می‌شود. (عاصف، ۱۳۸۸، ص ۵۶)

۲-۱-۲- از حیث ابزار

از این دیدگاه تعاریفی به چند بخش قابل تقسیم‌اند: گروهی که ابزار را صرفاً تبلیغی و نه نظامی، اقتصادی و سیاسی می‌دانند. گروهی دیگر، تعاریف را مجموعه‌ای از اقدامات تبلیغاتی و نظامی و سیاسی و اقتصادی می‌دانند. برای نمونه می‌توان به تعریف ذیل اشاره نمود: «استفاده» اصولی از تبلیغات و فعالیت‌های ارتباطی توسط یک دولت یا مجموعه‌ای از دولت‌ها، به منظور تأثیرگذاری بر نظرات، احساسات، موضع‌گیری‌ها و رفتار گروه‌های دوست، دشمن و یا بی‌طرف، در راستای تحقق سیاست‌های دولت یا دولت‌های مزبور و اهداف آن‌ها. تعریف مزبور از سوی وزارت دفاع آمریکا در دهه ۱۹۵۰ ارائه شده است. (سوری، ۱۳۸۵، ص ۷۴) به نظر می‌رسد این تعریف، عملیات روانی را صرفاً به تبلیغات رسانه‌ای محدود کرده است.

هیئت علمی دفاعی آمریکا در گزارشی عملیات روانی نظامی را این‌گونه تعریف می‌کند: برنامه‌هایی که نگرش‌ها، عقاید و احساسات دولت‌ها، سازمان‌ها، گروه‌ها و افراد هدف را تهییج یا تقویت می‌کنند تا رفتاری ایجاد کنند که از اهداف سیاست ملی آمریکا و مقاصد فرمانده صحنه جنگ در سطوح استراتژیکی، عملیاتی و تاکتیکی حمایت کند. (تانوس، ۱۳۸۴، ص ۷۴) بر این اساس ارتباط رسانه، سیاست‌مداران و نظامیان برای اثربخشی عملیات روانی الزامی است.

۲-۱-۳- از حیث مخاطب

مخاطبان در تعاریف محدوده پوشش متفاوتی را دارا می‌باشند. بعضی مخاطب عملیات روانی را منحصرأً دشمن خارجی می‌دانند و بعضی دیگر، دوست و بی‌طرف را نیز مخاطب عملیات می‌دانند.

ارتش آمریکا عملیات روانی را این‌گونه تعریف می‌کند: «جنگ روانی استفاده دقیق از تبلیغات و دیگر اعمالی است که هدف اصلی آن تأثیرگذاری بر عقاید، احساسات، انگیزه‌ها و رفتار دشمن، افراد بی‌طرف یا دوست است به نحوی که عامل پشتیبانی برای برآوردن مقاصد و اهداف ملی باشد.» (Lienbarger, 1975, p25) در این تعریف مخاطبان دشمن، افراد بی‌طرف یا دوست مدنظر گرفته شده است.

حال به بررسی این سه منظر در تعاریف عمده متفکران پرداخته می‌شود.

جدول شماره ۱- متفکران و تعاریف عملیات روانی

متفکران	تعاریف	عناصر تعریف		
		هدف	ابزار	مخاطب
ویلیام داواتی ^۱	عملیات روانی را مجموعه اقداماتی می‌داند که «کشوری به‌منظور اثرگذاری و نفوذ بر عقاید و رفتار دولت‌ها و مردم خارجی، با ابزارهایی غیر از ابزار نظامی، سیاسی و اقتصادی انجام می‌دهد» (سیبلان اردستانی، ۱۳۸۳، ص ۲۸)	اثرگذاری و نفوذ بر عقاید و رفتار	ابزارهایی غیر از ابزار نظامی، سیاسی و اقتصادی	دولت‌ها و مردم خارجی
استونرساunders ^۲	استفاده طراحی‌شده ملت از تبلیغات و فعالیت‌ها به‌جای جنگ و انتقال عقاید و اطلاعاتی که برای تحت تأثیر قرار دادن نظرها، نگرش‌ها، احساسات و رفتار گروه‌های خارجی در نظر گرفته شده‌اند، به شکلی که از تحقیق اهداف ملی حمایت کند (استونرساunders، ۱۳۸۲، ص ۱۹)	تحت تأثیر قرار دادن نظرها، نگرش‌ها، احساسات و رفتار	استفاده طراحی‌شده از تبلیغات و فعالیت‌ها	گروه‌های خارجی
گری ^۳	عملیات روانی، عملیاتی است که برای انتقال اطلاعات و نشانه‌های گزیده شده، با هدف تأثیرگذاری بر هیجان‌ها، انگیزه‌ها، استدلال عینی مخاطبان خارجی، رفتار دولت‌های بیگانه، سازمان‌ها، گروه‌ها و یک‌یک افراد، طرح‌ریزی شود. (gray, 2000, p1)	تأثیرگذاری بر هیجان‌ها، انگیزه‌ها، استدلال عینی	انتقال اطلاعات و نشانه‌های گزیده شده	مخاطبان خارجی، رفتار دولت‌های بیگانه، سازمان‌ها، گروه‌ها و یک‌یک افراد

1. William Davaty
2. Frances Stonor Saunders
3. Gray

عناصر تعریف			تعاریف	متفکران
مخاطب	ابزار	هدف		
دشمن	استفاده از تبلیغات، همراه با اقدامات عملی است که دارای ماهیت نظامی، اقتصادی یا سیاسی است	-	عملیات روانی استفاده از تبلیغات بر ضد دشمن، همراه با اقدامات عملی است که دارای ماهیت نظامی، اقتصادی یا سیاسی است. (شهبازی، ۱۳۸۷، ص ۴۲)	پل لاینبرگر ^۱
سازمان‌ها، گروه‌ها و افراد خارجی	انتقال اطلاعات معین	تأثیرگذاری بر احساسات، انگیزه‌ها، اهداف انتقال اطلاعات معین	فعالیت‌هایی از پیش مشخص شده برای انتقال اطلاعات معین به مخاطبین، با هدف تأثیرگذاری بر احساسات، انگیزه‌ها، اهداف و نیز تأثیر بر دولت‌ها، سازمان‌ها، گروه‌ها و افراد خارجی تعریف می‌کند. (Bowen, 2002, p21)	باون ^۲
-	ابزار ارتباطی اعم از عوامل سیاسی، ایدئولوژی و نظامی	نفوذ بر اعمال و رفتار انسانی	طرح‌ریزی به‌منظور استفاده از ابزار ارتباطی (عوامل سیاسی، ایدئولوژی و نظامی) مؤثر در انحراف رفتار گروه‌ها، کاهش انگیزه‌ها و تغییر رفتار برای نفوذ بر اعمال و رفتار انسانی که موجب دستیابی آسان‌تر به اهداف ملی است. (paddock, 1989, p45)	آلفرد پدوک ^۳
افراد دشمن، بی‌طرف، هم‌پیمان و دوست	تبلیغات و اقداماتی با اتکا به ابزارهای نظامی، اقتصادی یا سیاسی	نفوذ در عقاید، احساسات، عواطف، تمایلات و رفتار مخاطبان	فرآیند بهره‌برداری صحیح و طراحی شده از تبلیغات و اقداماتی با اتکا به ابزارهای نظامی، اقتصادی یا سیاسی که هدف اصلی آن نفوذ در عقاید، احساسات، عواطف، تمایلات و رفتار مخاطبان (افراد دشمن، بی‌طرف، هم‌پیمان و دوست) و تأثیرگذاری بر آنان، به‌منظور پیروزی در جنگ و تسلیم کامل نیروهای دشمن تضعیف روحیه آنان است. (Whitley, 2000, p23)	دایره المعارف بریتانیکا

1. Paul linebarger

2. Bowen

3. Paddock

عناصر تعریف			تعاریف	متفکران
مخاطب	ابزار	هدف		
رفتار دولت‌های بیگانه، سازمان‌ها، گروه‌ها و تک‌تک افراد	برای انتقال اطلاعات و نشانه‌های برگزیده‌شده	تأثیر بر انگیزه‌ها، هیجانات، استدلال‌های عینی	عملیات روانی، عملیاتی است که برای انتقال اطلاعات و نشانه‌های برگزیده‌شده به مخاطبین خارجی طراحی شده تا بتواند بر انگیزه‌ها، هیجانات، استدلال‌های عینی مخاطبان، رفتار دولت‌های بیگانه، سازمان‌ها، گروه‌ها و تک‌تک افراد اثر گذارد. (joint chiefs of staff, 1996, p5)	نشریه ستاد مشترک آمریکا

در مجموع می‌توان گفت که عملیات روانی عملیاتی است برنامه‌ریزی شده به منظور اثرگذاری بر احساسات، انگیزه‌ها، استدلال‌های عینی و در نهایت تأثیرگذاری بر جامعه مخاطب و نیل دادن آن به هدف مدنظر مجری عملیات روانی، مشترک در همه‌ی تعریف است. حال این عملیات از حیث تبلیغاتی یا نظامی، سیاسی، اقتصادی باشد.

۲-۲-۲- تکنیک‌های عملیات روانی

تکنیک یا شیوه، عبارت است از به کار گرفتن عملی خاص در زمانی معین برای تأمین منظور و هدفی مشخص. بر این اساس در عملیات روانی روش‌ها و تکنیک‌های متنوعی وجود دارد که کاربران عملیات روانی با به کارگیری به‌موقع و مناسب یکی از این روش‌ها و یا ترکیبی از آن‌ها، می‌کوشند تا باورها، تمایلات و رفتار مخاطبان را در جهت دلخواه، تحت تأثیر قرار دهند.

۲-۲-۲-۱- تخدیر

در این روش برای کند یا متوقف کردن رفتار مخاطبان تلاش می‌شود تا پشتوانه احساسی و عاطفی آن‌ها مورد هدف قرار گیرد و احساس حاکم به رفتار آن‌ها به تدریج کمرنگ و زایل شود اما در چنین حالتی مخاطبان قدرت و توان خود را برای دستیابی به اهداف از دست می‌دهند و مجبور به عقب‌نشینی، تسلیم یا فرار می‌شوند و توان مبارزه را از دست می‌دهند. (خدا مرادی، ۱۳۸۶، ص ۳۸-۳۹)

۲-۲-۲-۲- انسانیت زدایی از حریف

بر اساس این تکنیک، هر یک از طرفین منازعه در عملیات روانی خویش می‌کوشد تا تصویری غیرانسانی از حریف ارائه نمایند. به تصویر آن‌ها، این اقدام هم از مشروعیت آن می‌کاهد و هم اعمال خشن و تند خود علیه او را توجیه می‌کند. (الیاسی، ۱۳۸۵، ص ۱۵) انسانیت زدایی از حریف، یعنی نه تنها بیگانه دانستن دشمن نسبت به هویت

ملی خود، بلکه خارج کردن او از حیطه انسانیت و درنهایت سزاوار دانستن او برای مردن. (برادن و شلی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۶)

۲-۲-۳- وارونه کردن

مجری عملیات روانی باکمال سادگی با وارونه کردن واقعیت‌ها نزد مخاطبان، اطلاعات غیرواقعی، مخدوش و غلط را ترویج و تصویری نادرست از واقعیت در اذهان ایجاد می‌کنند. غربالگری، دست‌کاری و تحریف اطلاعات سفید را سیاه، زشت را زیبا، اشغال‌گری را آزادی بخشی، آزادی خواهی را تروریسم معرفی می‌کند. (سوری، ۱۳۸۵، ص ۷۵) مجریان عملیات روانی با بهره‌برداری از هیجان‌های ایجادشده و جو عاطفی حاکم بر مخاطبان، توجه آنان را به مطالب و اطلاعات موردنظر جلب می‌کنند. در ضمن این اطلاعات دروغین و فریبکارانه باید از طرفی قانع‌کننده و به‌ظاهر مستدل باشد و از سوی دیگر به‌گونه‌ای در پوشش و اختفاء ارائه شود تا مخاطبان به‌سختی قدر به بازشناسی حقایق گردند. (اخباری، ۱۳۸۲، ص ۳۶)

۲-۲-۴- تحریک

منظور از تحریک، انجام اقدام‌هایی است که بر روی حالت و رفتار مخاطبان تأثیر می‌گذارد، در این روش، متخصصان عملیات روانی با ارائه پیام‌ها و اطلاعات آگاهی‌دهنده به تحریک احساسات مخاطبان می‌پردازند و آن‌ها را به‌سوی تحقق اهداف مطلوب نظر خود سوق می‌دهند حس همدردی، تنفر، خشم و غضب از جمله مفاهیمی است که در این روش مورد توجه قرار می‌گیرند. (شیرازی، ۱۳۷۶، ص ۴۵) کارشناسان عملیات روانی با ترسیم چهره ضد انسانی، ساختگی یا واقعی دشمن، می‌توانند خشم غضب نیروها و مردم را پیدا کنند و با احساس همدردی با بازماندگان و قربانیان، احساس آن‌ها را برانگیزاند.

۲-۲-۵- روشنگری

متخصصان عملیات روانی در این روش به ارائه حقایق و آشنا ساختن مخاطب با اهداف موردنظر می‌پردازند. در این روش، تلاش می‌شود که درک منحرف و نامتوازن مخاطبان با حقیقت مطابق نظر مجری عملیات روانی هماهنگ شود. سعی به آن است که مخاطبین که در جبهه دشمن قرار دارند نسبت به رهبران سیاسی و نظامی آنان شک و تردید ایجاد کنند و به بی‌اعتمادی، بدبینی و دل‌سردی نسبت به اهداف در میان آنان دامن زده و درنهایت پایداری و تلاش ایشان در دستیابی به اهداف را ضعیف و سست کنند. (ذوالفقاری، ۱۳۹۱، ص ۱۵۱)

۲-۲-۶- از زبان غیر گفتن

در مواقعی که طرح یک سناریو و انتقال پیام از جانب نیروهای خودی، بی‌اثر باشد و

گروه هدف یا مردم آن را میل به خصومت و دشمنی نموده یا به آن توجه نمی‌نماید این شیوه مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این حالت سعی می‌شود پیام از جانب منبعی به گروه هدف، ارسال شود که با آن خصومتی نداشته باشد و سابقه ناپسندی هم نزد گروه هدف نداشته باشد یا مورد اعتماد گروه مخاطب باشد. (براتی، ۱۳۷۶، ص ۱۴)

۲-۲-۷- القاء غیر مستقیم

این روش در مواقعی به کار برده می‌شود که مخاطبان نسبت به دریافت مستقیم پیام و خواسته‌های مجری مقاومت نشان می‌دهند. در این روش متخصصان عملیات روانی بدون موضع‌گیری آشکار، منظور خود را به مخاطبان منتقل می‌کنند؛ به عبارت دیگر؛ آنان منظور و پیام خود را در قالب موضوعاتی به ظاهر بی‌ارتباط یا دوپهلوی، بیان می‌کنند متخصصان عملیات روانی می‌دانند که پس از مدتی فقط اجمال پیام در ذهن مخاطبان باقی می‌ماند، به همین اساس در مراحل بعدی با استفاده از این حافظه منظور و پیام اصلی خود را به آنان منتقل می‌کنند. (شیرازی، ۱۳۷۶، ص ۴۵-۴۶).

اگر طرح عملیات اجرا شده در تضاد و تناقض با بنیان‌ها و عقاید ریشه‌دار مخاطبین باشد هر چیز هر اندازه هم از استدلال و منطق قوی برخوردار باشد، احتمالاً موفقیت چندانی کسب نخواهد کرد در صورتی که اگر تضاد و تناقض پیام با عقاید مخاطبین به راحتی قابل تشخیص نباشد، هر چند که از استدلالی قوی برخوردار نباشد، امکان پذیرش آن بیشتر است.

۲-۲-۸- ایجاد تفرقه و اختلاف

این روش یکی از قوی‌ترین روش‌های عملیات روانی به شمار می‌رود. در این روش مجری عملیات روانی با شناسایی نقاط اختلاف جناح‌های دشمن همواره تشدید اختلافات داخلی و ایجاد تفرقه در بین جناح‌ها و جامعه را سرلوحه کار خود قرار می‌دهند. از این رو مشغول شدن جناح‌ها و افراد جامعه موجب انحراف آن‌ها از جبهه مقابل می‌شود. در واقع در این روش، گروه‌ها همدیگر را دشمن فرض کرده و تمام توجه خود را معطوف به برخورد با جناح مقابل می‌بینند که موجب فراموشی دشمن می‌شود. برخی از متصدیان عملیات روانی، معتقدند تضاد میان جناح‌ها و صفوف گروهی که با گروه‌های دیگر به دلایلی اتحاد برقرار نموده مانند نهالی است که اگر به حال خود گذاشته شود بهتر رشد می‌کند و هرگونه دخالت در آن ممکن است نتایج معکوس به بار آورد. (براتی، ۱۳۷۶، ص ۴۰)

۲-۲-۹- شرطی‌سازی

بر اساس نظریه شرطی شدن کلاسیک، وقتی محرک، اسم یا مفهومی خنثی با مفهومی

که بار هیجانی دارد همراه شود، پس از مدتی خاصیت آن را به دست می‌آورد و در نتیجه مخاطبان در برابر محرک خنثی، مشابه واکنش آنان در برابر محرکی که بار هیجانی دارد، خواهد بود. (خدامردادی، ۱۳۸۶، ص ۳۴) با توجه به وسایل ارتباطی و رایج بودن آن‌ها، می‌توان از طریق تکرار نمادها یا شعارها، توده وسیع انسان‌ها را شرطی ساخت، عاداتی تازه در آن‌ها پدید آورد و آن‌ها را در جهت مطلوب به حرکت درآورد.

۲-۳- پیشینه پژوهش

در این زمینه از جمله پژوهش‌های انجام‌شده، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

نویسندگان سال پژوهش	اهداف یا سؤالات اصلی	روش استفاده‌شده	مهم‌ترین یافته‌ها
افتخاری (۱۳۹۳)	الگو مدرن عملیات روانی آمریکا علیه ایران چیست؟	توصیفی - تحلیلی	روش‌های آمریکا بر ضد ایران «دروغ‌پردازی، شرطی‌سازی، کلی‌بافی فریبنده، نام‌گذاری معکوس، تعمیم افراطی، برچسب زدن، استهزا و مسخره کردن و سرانجام تضعیف روحیه یأس و ناامیدی»
مرادی (۱۳۹۳)	بررسی تاکتیک‌های روانی نیروهای ائتلاف بین‌المللی به رهبری آمریکا بر ضد عراق در جنگ بیست‌وسه روزه سال ۲۰۰۳	توصیفی - تحلیلی	جنگ سوم خلیج فارس که در پی واقعه یازده سپتامبر شکل گرفت، به‌طور اساسی با رویکردها و اقدامات روانی پیش رفت. بر این اساس، می‌توان گفت برای نخستین بار عملیات نظامی پیوسته عملیات روانی شدند
اسماعیلی و دیگران (۱۳۹۳)	چگونگی روش‌های عملیات رسانه‌ای تلویزیون فارسی بی.بی. سی در انتخابات دهم ریاست جمهوری ایران	تحقیقات میدانی و از نظر نوع در چارچوب پژوهش توصیفی از نوع پیمایشی	طیفی از روش‌های عملیات روانی به کار گرفته‌شده در شبکه ماهواره‌ای بی.بی.سی را در انتخابات سال ۱۳۸۸ نشان می‌دهد که به ترتیب از بیشترین تا کمترین میزان استفاده، در این پژوهش احصا شده است.
اردیزی (۱۳۹۳)	شناسایی بازیگران، اهداف و چگونگی اجرا عملیات روانی در جنگ سوریه	تحلیلی - توصیفی	هدف اصلی عملیات روانی به کار گرفته‌شده در جنگ سوریه نامشروع جلوه دادن دولت اسد و معرفی عملیات تروریستی به‌عنوان قیام مردمی و همچنین هموار کردن مسیر برای مداخله خارجی بود
رضاباقی‌زاده (۱۳۹۲)	بررسی گفتمان اسلام‌ستیزی و ایران هراسی در مطبوعات و رسانه‌های برجسته غرب	تحلیلی - توصیفی	تحلیل مصادیق عملیات روانی غرب علیه جمهوری اسلامی ایران «نقض حقوق بشر، برنامه هسته‌ای نظامی، حمایت از تروریسم، ادعای دخالت ایران در امور داخلی دیگر کشورها»

نویسندگان سال پژوهش	اهداف یا سؤالات اصلی	روش استفاده‌شده	مهم‌ترین یافته‌ها
پورهادی، نوری (۱۳۹۴)	بررسی تأثیر عملیات روانی رسانه‌های غربی بر امنیت سیاسی - اجتماعی	تحلیلی - توصیفی	تأثیرهای عملیات روانی: ایجاد حس بدبینی در آحاد جامعه نسبت به حاکمیت، بالا بردن سطح توقع‌های عمومی جامعه، ایجاد بحران‌های ساختگی در سطوح داخلی و منطقه‌ای، ترویج فرهنگ غربی در برابر فرهنگ مطلوب حاکمیت و معرفی غرب به‌عنوان یگانه منجی جهانی است.
مجید عباسی اشلقی (۱۳۸۸)	بررسی تأثیر گذاری عملیات روانی آمریکا در تضعیف و شکست روحیه عراق	تحلیلی - توصیفی	در این پژوهش پیشینه، اهمیت و عمق راهبردی روحیه جنگی، نقش روحیه در قدرت و اقتدار ملی، عوامل مؤثر بر روحیه دفاعی، مراحل عملیات روانی و تضعیف روحیه نظامی مورد مطالعه است
محمدحسین الیاسی (۱۳۸۲)	چگونگی بهره‌برداری عملیات روانی رسانه‌ای برای کنترل اذهان	تحلیلی - توصیفی	در این نوشتار راه و روش عملیات روانی، داده‌های اصلی مورد نیاز برای تحلیل مخاطبان آماج و بینش لازم در فرایند غربالگری اطلاعات برای بهره‌گیری از آن در جنگ روانی رسانه‌ای بررسی می‌شود

۳- روش پژوهش

در این مقاله از روش تحلیل محتوای کیفی^۱ با رویکرد استقرایی استفاده شده است. بدین گونه جامعه آماری پژوهش، همهی اخبار مربوط به فاجعه منا در فاصله‌ی زمانی ۲۴ سپتامبر ۲۰۱۵ تا ۱ ژانویه ۲۰۱۶ در سه رسانه خبری مورد بررسی است. به بیان دیگر از زمان وقوع حادثه تا ۱ ژانویه (سه ماه) همهی اخبار رسانه‌های مذکور تحلیل شده است و در ادامه، تلاش محقق بر آن بوده با نگاه استقرایی داده‌های مرتبط با سؤال پژوهش استخراج شود. در گام بعدی داده‌های مستخرج از اخبار مورد تحلیل، مقوله‌بندی شده و در یک نظام مقوله‌بندی قرار گرفته است. در ادامه مقوله‌های فرعی به صورت منظم و ساختاری در دسته‌بندی کلان و جامع، تحت عنوان مقوله‌های اصلی (محوری) طبقه‌بندی شده‌اند که بر این اساس تکنیک‌های عملیات روانی در سه رسانه (العربیه، الشرق الاوسط و کلمه) احصاء گردیده است.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- کدگذاری و استخراج مفاهیم از رسانه‌های خبری مورد بررسی

استخراج مفاهیم و نکات کلیدی به شرح جدول ذیل است:

جدول شماره ۲- نکات کلیدی و کدگذاری (استخراج مفاهیم) نمونه‌های مورد بررسی

رسانه خبری	مفاهیم مستخرج	نکات (گزاره‌های) کلیدی
العربیة	ایران با افزایش تنش به دنبال گرفتن امتیاز و نقش رهبری	در حقیقت ایران با افزایش تنش‌ها، در پی گرفتن امتیاز از سعودی است. تهران به خوبی می‌داند که خدمت کردن به حرمین و حجاج، به سعودی نقش رهبری در جهان را می‌دهد. نمی‌تواند مکه و مدینه را به قم یا تبریز ببرد
العربیة	بیان سخن بنیان‌گذار انقلاب به منظور نسبت دادن حادثه به ایران	پیش‌از این بنیان‌گذار نظام ایران تصریح کرده بود که می‌خواهد بر حرمین چیره شود، اقدام‌هایی هم در این باره انجام داد. ایران دارای تاریخی سیاه در حج است.
	وارونه کردن هدف به وسیله بیان قسمتی از سخن رهبر سابق ایران	
العربیة	ترسیم چهره ضد انسانی ایران بابتان ایران رقص بر زخم‌های لبیک‌گویان	خانواده‌های قربانیان، حق دارند بدانند که در منا چه روی داد و مسئول آن کیست. همچنین سعودی باید از حجاج حمایت کرده و به حرمین خدمت کند؛ همان‌گونه که پیش‌تر انجام داده و اکنون نیز انجام می‌دهد؛ اما این رقص برهنه بر زخم‌های لبیک‌گویان در حج اکبر جایز نیست
	ابراز انجام وظیفه سعودی	
العربیة	تأیید سعودی و مسئول ندانستن آن از زبان اردوغان	اردوغان گفت: «که اصرار بر گناهکار و مسئول دانستن سعودی در حادثه منا که صدها قربانی در پی داشت، صحیح نیست».
العربیة	جانب‌داری فرزاد فرهنگیان از عربستان	فرهنگیان نوشت: «پیش» از آغاز موسوم حج نسبت به عملیات تروریستی که نظام خامنه‌ای قصد اجرای آن را دارد هشدار داده بودم.
	متهم کردن ایران به اجرای عملیات تروریستی	
	جعل خبر به قصد نسبت دادن ایران به حادثه	
العربیة	جعل خبر به قصد نسبت دادن ایران به حادثه	فرهنگیان تأکید می‌کند: «آنچه در منا روی داد، یک عملیات تروریستی بود. بیش از ۵ هزار تن از اعضای سپاه پاسداران در میان حجاج ایرانی بودند. سناریو این بود که شمار کشته‌شدگان بیشتر باشد و پس از آن تظاهراتی همراه با عملیات خشونت‌آمیز برگزار شود.»
	متهم کردن ایران به عملیات تروریستی از زبان فرهنگیان	
العربیة	غرض‌ورزی و احساسات نژادپرستانه رسانه‌های ایران	فرهنگیان: رسانه‌های ایرانی نه تنها سعودی را هدف حملات خود قرار دادند، بلکه حملاتشان شامل همه عرب‌ها شد و حامل احساسات نژادپرستانه هم بود.
العربیة	تفرقه‌افکنی میان مخالفان و موافقان دولت	مخالفان روحانی، حادثه منا را موضوع بهره‌برداری‌های سیاسی خود قرار دادند و از روحانی انتقاد کردند که در این بازی سیاسی با آن‌ها کاملاً همراه نبوده است.

زبان رسانه	مفاهیم مستخرج	نکات (گزاره‌های) کلیدی
العربیة	اختلاف انگیزی بابیان جنگ قدرت در تهران	۹ بالاگرفتن انتقاد مخالفان و نبودن روحانی در تهران، باعث شد تا او سفر خود به آمریکا را «نیمه‌تمام» بگذارد و خود را به کارزار جنگ قدرت در تهران برساند.
العربیة	ترسیم اختلاف داخلی ایران	۱۰ ضرغامی گفت: از آقای روحانی بعید بود که با توجه به تجربه‌ی دیپلماتیکشان، ندانند که ابعاد حادثه در حدی است که باید در همان ساعات اولیه نیویورک را ترک می‌کردند تا مجبور به لبخندهای مکرر سیاسی در دیدارهای نه‌چندان مهم نباشند.
العربیة	تفرقه‌افکنی با نشان دادن غرض‌ورزی رسانه‌ها	۱۱ در غیاب روحانی دامنه اختلاف‌ها بالا می‌گیرد و جریان سفر او به نیویورک از سوی رادیو تلویزیون دولتی ایران سانسور می‌شود.
العربیة	تفرقه‌افکنی با بیان مخفی‌کاری رسانه‌ها	۱۲ روزنامه ایران: شاید چندان دور از انتظار نبود که شبکه رسانه‌ای سازمان‌های مخالف دولت، اطلاع‌رسانی از سفر روحانی را تعطیل کنند اما سانسور خبرهای سفر روحانی در مطبوعات منسوب به رسانه ملی بسی مایه تأمل است.
العربیة	تلاش برای ایجاد اختلاف میان جناح‌ها	۱۳ در واکنش به انتقاد مخالفان روحانی، رسانه‌های طرفدار دولت، به سفر محمود احمدی‌نژاد به خارج از کشور در زمان زلزله آذربایجان اشاره کردند و این انتقادها را نشانه‌ای از بهره‌برداری سیاسی از حادثه منا دانستند. به گزارش خبرآنلاین، «رسانه‌هایی که این روزها به روحانی برای سفر به آمریکا هم‌زمان با (حادثه) منا خرده می‌گیرند، سه سال پیش در قبال این حرکت محمود احمدی‌نژاد سکوت کرده بودند.»
	غرض‌ورزی رسانه‌ها در دفاع و انتقاد از جناح‌ها	
العربیة	همراهی ایران و جنگ	۱۴ با تهدید عربستان به اقدام نظامی و تروریستی، رهبر جمهوری اسلامی در تنور جنگ نیابتی تازه‌ای که به راه انداخته است، هیژم تنومندتری افکند. آن‌ها بار گران جنگ کثیف خود را نه بر دوش زنده‌های لبنانی، عراقی یا سوری بلکه، بر گرده زائران کشته‌شده ایرانی حمل می‌کنند.
	ترسیم چهره ضد اسلامی از ایران	
العربیة	ایران به دنبال تنش و بحران برای بقا و ثبات نظام	۱۵ در همین حال، نقش فاکتور تنش و بحران خارجی به‌مثابه یک پایه بقا و ثبات «نظام» را در رویکرد تعرضی و خشن حکومت به حادثه منا نباید از یاد برد. تا بدان جا برای رژیم ولایت‌فقیه کلیدی و استراتژیک است که حتی اگر خصمی هم در کار نباشد، مجبور به اختراع آن است.
	ضد انسانی جلوه دادن ایران	
العربیة	القاء شکست ایران در توافق هسته‌ای	۱۶ «توافق جامع» هسته‌ای با دشمنان محبوب و سنتی «نظام»، آمریکا و غرب، ضربه‌ای جدی به این سیستم -

رسانه خبری	مفاهیم مستخرج	نکات (گزاره‌های) کلیدی
العربیه	خطر براندازی حکومت ایران علت مقابله با سعودی	- فکری و سیاسی وارد آورده است. «برند جمهوری اسلامی» در حال دستمالی شدن با سرانگشتان ظریف «برجام» است و خطر کشیده شدن فرش از زیر پای شُرکای نظامی و امنیتی «آقا» و فاقد موضوع شدن آن‌ها، گرد سر هر دو یار جدایی‌ناپذیر به پرواز درآمده است. از درپچه این تهدید واقعی است که آقای خامنه‌ای و چکمه پوشاناش، در یک سانحه، فعل جنگی می‌بینند و اجساد قربانیان را به سکوی زدن شیپور جنگ تبدیل می‌کنند.
	ایران و جنگ طلبی	
العربیه	خارج بودن حادثه از اراده سعودی از زبان وزیر بهداشت	۱۷ وزیر ایرانی از تمام تلاش‌های پادشاهی سعودی در رویارویی با این حادثه و ارائه خدمات بهداشتی اضطراری تشکر کرد و گفت که این حادثه از اراده پادشاهی سعودی خارج بوده است. این سخنان وزیر بهداشت ایران پس از آن بیان شد که علی خامنه‌ای، رهبر ایران پادشاهی سعودی را مورد حمله لفظی قرار داد
	جعل خبر پیرامون تشکر وزیر بهداشت از سعودی	
	اختلاف افکنی با نشان دادن تعارض در عمل رهبری و وزیر	
العربیه	مقصر نبودن سعودی از زبان هاشمی	۱۸ محمد هاشمی رفسنجانی: نمی‌توان در این حادثه دولت سعودی را مقصر دانست، همین دولت هرسال دو تا پنج میلیون عمره‌گزار و حج‌گزار را میزبانی می‌کند و حوادث کمی اتفاق می‌افتد.
العربیه	اتفاقی بودن حادثه منا از زبان هاشمی	۱۹ محمد هاشمی: امنیت در حوادث نیست چراکه ممکن است در اثر طوفان، جرتفیل سقوط کند و می‌دانیم که طوفان یک حادثه طبیعی است و روزانه در مکان‌های مختلف طوفان و سیل جان عده‌ای را می‌گیرد و آن دولت مقصرش نیست،
العربیه	انجام وظیفه سعودی از زبان الجبیر	۲۰ الجبیر: «ما در رابطه با حادثه مناجیزی را پنهان نمی‌کنیم اگر اشتباهی از کسی رخ داده، مسلماً مجازات خواهد شد».
العربیه	اتفاقات یمن، سوریه و لبنان فرصتی برای امتیاز گیری ایران	۲۱ زیباکلام: «جالب» است نه مردم عادی و نه مسئولین در ایران هیچ تردیدی در خصوص اسباب و علل و دلیل یا دلایل به وجود آمدن تراژدی منا نداشتند. چه آنان که به واسطه رقابت‌های سیاسی در یمن، سوریه و لبنان با ریاض فرصت مطلوبی پیدا کردند تا امتیاز بگیرند، چه آنان که هنوز بغض و کینه‌های شکست ۱۴۰۰ سال پیش از عرب‌ها را فراموش نکرده‌اند و با هر بهانه‌ای احساسات ضد عربی‌شان را به نمایش می‌گذارند و چه آنان که تراژدی منا عذر و بهانه مناسبی برایشان فراهم آورد تا بغض و کینه‌شان علیه اسلام را بروز دهند
	ابراز بغض و کینه مردم نسبت به اسلام از زبان زیباکلام	

رسانه خبری	مفاهیم مستخرج	نکات (گزاره‌های) کلیدی
کلمه	دست‌کاری و نشر خبر جعلی توسط اطلاعات	گروه‌های اطلاعاتی - رسانه‌های حکومتی ایران قسمتی از فیلم مذکور را گرفته و با انتشار یک خبر جعلی، آن را در سطح وسیع رسانه‌ها، صفحات مجازی و وبسایت‌های خبری پخش نمودند. پس از این رسوایی و کشف آن، یکی از سایت‌های خبری در ایران با انتشار گزارشی در پایگاه اینترنتی خود اذعان نمود که فیلم یادشده به سه سال قبل برمی‌گردد.
	نشر فیلم جعلی	
کلمه	نشر فیلم جعلی با اذعان جعلی بودن آن	با وجود اذعان چندسایت ایرانی به این رسوایی، اما همچنان این خبر و فیلم در رسانه‌های عربی و فارسی‌زبان طرفدار ایران وجود داشته و در صفحات مجازی بازنشر می‌شود
کلمه	عدم صلاحیت ایران از زبان امارات	وزیر خارجه امارات: اقدامات حکومت ایران در منطقه ثابت کرده است که این کشور صلاحیت انتقاد از عربستان سعودی در حادثه «منا» را ندارد.
کلمه	مقابله با دخالت ایران از زبان امارات	وزیر خارجه امارات: دخالت ایران در کشورهای همسایه را رد می‌کنیم و با آن مقابله خواهیم کرد، افزود امارات به صورت جدی برای مقابله با هرگونه تلاش ایران برای «دخالت» در امور داخلی کشورهای عربی در کنار عربستان سعودی ایستاده است. از سوی دیگر وزیر خارجه بحرین نیز گفت: از سخنان و انتقادات مسئولان ایرانی نسبت به عربستان ابراز انزجار می‌کنیم. او حکومت ایران را به بهره‌برداری از گروه‌های افراطی و حمایت از تروریسم در بحرین متهم نمود
	هم‌نشینی نام ایران و تروریسم	
	ایران حمایت از تروریسم از زبان بحرین	
کلمه	حادثه منا فرصتی برای ضربه زدن به سعودی از زبان فرهنگیان	فرهنگیان: آن‌ها تأکید کرده‌اند بعد از ضربه نظام سعودی به حوثی‌ها (از هم‌پیمانان ولایت فقیه در یمن)، اگر این کار صورت نگیرد، همه هم‌پیمانان ولایت فقیه در منطقه امیدشان را از حکومت ولایت فقیه از دست می‌دهند. خطرناک‌ترین موضوع طرح یادشده، این است که حکومت ایران در صدد است تا با استفاده از همه هم‌پیمانان ولایت فقیه به ایجاد ناآرامی و خرابکاری در مراسم حج امسال بپردازد.
	ولایت فقیه به دنبال ناآرامی و خرابکاری	
کلمه	ایران حمایت و اداره عناصر داعش از زبان فرهنگیان	فرهنگیان: استفاده از عناصر داعش که از سوی حکومت خامنه‌ای حمایت و اداره می‌شود، خیمه‌های حجاج ایرانی و شیعه‌های دیگر کشورها در منا و عرفات را منفجر و کشتاری از حجاج راه‌اندازی نمایند. هدف از این طرح خطرناک راه‌اندازی تظاهرات از سوی حجاج ایرانی، عراقی و شیعیان دیگر کشورها در اعتراض به عمل داعش بوده است که در نهایت هدف اساسی آن‌ها که ناامنی در مراسم حج و نشان دادن ناتوانی عربستان سعودی است
	ایران به دنبال انفجار خیمه‌ها و ناتوانی عربستان	

رسانه خبری	مفاهیم مستخرج	نکات (گزاره‌های) کلیدی	
کلمه	ضد انسانی جلوه دادن اعمال ایران	فرهنگیان: حکومت خامنه‌ای وقتی در حق ملت صلح طلب ایرانی کشتار و جنایت انجام داده است، پس انفجار و کشتار دیگران حتی در مقدس‌ترین سرزمین‌ها کار آسانی برایشان است.	۲۸
	اعمال تروریستی ایران برای ضربه زدن به سعودی		
کلمه	ایران حاضر به قتل مسلمانان برای ضربه زدن به سعودی	فرهنگیان: حکومت خامنه‌ای برای ضربه زدن به عربستان سعودی و تنقیص این کشور در جلو مسلمانان دنیا، حاضر است که صدها و حتی، هزاران مسلمان را به قتل برساند.	۲۹
کلمه	حرکت ایرانی‌ها علت حادثه	یکی از مسئولان طواف برای زائران ایرانی گفته است که حدود ۳۰۰ زائر ایرانی برخلاف آموزش‌های داده شده عمل کرده و در جهت خلاف مسیر دیگر زائران به حرکت درآمدند. این حرکت علت حادثه بود.	۳۰
	خبرسازی به منظور نسبت دادن حادثه به ایران		
کلمه	موفقیت سعودی در اداره حادثه از زبان المعلمی	«المعلمی» عربستان سعودی از میزان و اندازه مسئولیت خود مطلع است و به این مسئولیت افتخار می‌کند و در گذشته در طول ده‌ها سال مراسم حج را با موفقیت تمام برگزار کرده بنابراین نمی‌توانیم بپذیریم که ایران یا هر کس دیگری درباره این مسئله صحبت و سخنرانی کند...	۳۱
کلمه	ایران به دنبال ایجاد تفرقه در جهان اسلام	پادشاه عربستان سعودی: نظرات غیرمسئولانه‌ای که هدف آن‌ها پیشبرد منافع سیاسی در قبال این حادثه و ایجاد تفرقه در جهان اسلام است، تأثیری بر نقش، مسئولیت و وظیفه سعودی‌ها ندارد.	۳۲
کلمه	هدف ایران مدیریت مکه از زبان حریری	حریری: هدف اصلی ایران و حزب‌الله گرفتن مسئولیت اداره مکه از عربستان سعودی و رهبران آن است.	۳۳
کلمه	شکست هلال شیعی و شکست اسد موجب واکنش ایران	نوری‌زاد: تهدیدات علی خامنه‌ای به دولت عربستان سعودی به خاطر شکست پروژه هلال شیعی و نزدیکی شکست اسد در سوریه و همچنین عملیات نظامی عربستان سعودی علیه حوثی‌ها در یمن است. او تأکید نموده از آنجاکه تلاش آقای خامنه‌ای برای دست‌یابی به بمب اتمی محقق نشده، از این‌رو می‌خواهد هر طور شده در این مابقی عمر سند منگوله‌دار یک جنگ اسلامی را به نام نامی خود ثبت کند.	۳۴
	مقابله با عربستان به دلیل عدم دستیابی به بمب اتم		
کلمه	ایجاد ناآرامی توسط ایران	وزیر خارجه عربستان: ایران پیش‌از این چه با تظاهرات یا هرج‌ومرج در مکه مشکلات زیادی برای حجاج و زوار بیت‌الله الحرام ایجاد کرده و سبب شهادت زائران شده‌اند	۳۵
	ایران مسبب شهادت زائران		

رسانه خبری	مفاهیم مستخرج	نکات (گزاره‌های) کلیدی	
الشرق الاوسط	نشان دادن چهره ضد انسانی از ایران	بدترین کار بازرگانی با خون بی‌گناهان است؛ اما مسئله هنگامی بدتر می‌شود که رقابت‌های دینی و سیاسی هم وارد این بازرگانی شود. این همان کاری است که نظام خمینی در ایران پس از فاجعه حجاج در منا که به جان‌باختن صدها تن از کشورهای مختلف انجامید، انجام داد	۳۶
	واکنش ایران نشئت گرفته از رقابت دینی و سیاسی		
الشرق الاوسط	نشان دادن اختلاف نظر میان رهبران سیاسی ایران	برخی رهبران سیاسی ایران، حمله علی خامنه‌ای و حسن روحانی علیه عربستان سعودی را نپذیرفتند. محمدحاشمی گفت: «سخت است که در این گونه موارد حکمی صادر شود». وی با گفتن این جمله: «اجازه نداریم که انگشت اتهام را به مسئولان آن کشور دراز کنیم».	۳۷
	مسئول نبودن سعودی از زبان عربستان		
الشرق الاوسط	ایران به دنبال ایجاد تفرقه و جدایی	پادشاه عربستان: «تصریحات «غیرمسئولانه» درباره حادثه منا که هدف از آن‌ها بهره‌برداری سیاسی و ایجاد تفرقه و جدایی در جهان اسلام است، بر نقش عربستان سعودی و همچنین علاقه‌مندی دائمی برای متحد کردن جهان عرب و اسلام تأثیر نخواهد گذاشت».	۳۸
	عربستان به دنبال اتحاد عرب و اسلام		
الشرق الاوسط	بیان رد مزایده بر سر نقش سعودی‌ها توسط السیسی	رئیس‌جمهور مصر مزایده بر سر نقش عربستان سعودی در ارائه خدمات به حجاج را رد کرد و بر اعتماد کامل به این کشور و رهبران آن تأکید کرد. السیسی گفت: «مصری‌ها و مردم عرب و مسلمان همگی به خدمت گذاری صادقانه‌ای که عربستان سعودی به زائران بیت‌الله الحرام در طول سال ارائه می‌دهد اعتماد دارند». وی تأکید کرد کسانی که در حادثه ازدحام جمعیت در منا جان باختند به‌طور قطع «شهادای حج» هستند.	۳۹
	درخواست ایران، خلاف عدالت از زبان السیسی		
الشرق الاوسط	عدم کوتاهی سعودی از زبان مفتی اعظم مصر	مفتی اعظم مصر، مطالبات سیاسی کردن حج را رد کرد و آن را جایز ندانست و خارج شدن از اهداف فریضه حج را شرعاً ممنوع عنوان کرد؛ و به‌علاوه گفت: «عربستان سعودی در ارائه خدمات به زائران کوتاهی نکرده و برای تسهیل مراسم حج برای زائران، بیشترین تلاش را کرده و می‌کند».	۴۰
الشرق الاوسط	عدم کوتاهی و اهمال عربستان از زبان عضو کمیته علمای ارشد	الازهر اتهامات عجولانه به عربستان سعودی مبنی بر کوتاهی و اهمال این کشور در مراسم حج را نپذیرفت. معاون الازهر گفت: «ادعای کوتاهی کردن، غیرقابل قبول است و با واقعیتی که میلیون‌ها نفر هر ساله در فصل حج می‌بینند منافات دارد و متهم کردن عربستان سعودی جایز نیست».	۴۱

رسانه خبری	مفاهیم مستخرج	نکات (گزاره‌های) کلیدی
الشرق الاوسط	عدم حق حمله ایران از زبان رئیس علمای بریتانیا	رئیس کمیته علمای بریتانیا گفت: «مراسم حج اکثر اوقات شاهد تجاوزاتی از ایران می‌شود و تهران حق ندارد به عربستان سعودی حمله کند و به سیاسی کردن حج بپردازند».
الشرق الاوسط	اقدام غیر اسلامی ایران از زبان رهبران بلژیک	رهبران جامعه مسلمانان بلژیک گفتند: «سوءاستفاده سیاسی تهران از حادثه منا موضعی اسلامی نیست زیرا فرض بر این است که به جای اتهامات و افترا بستن به دیگران همگی به دنبال راه‌حل و راه‌هایی برای جلوگیری از این گونه امور باشند».

۴-۲- استخراج مقوله‌های (اصلی - فرعی) از رسانه‌های خبری مورد بررسی

جدول شماره ۳- مقوله‌های (اصلی - فرعی) مستخرج از رسانه‌های مورد بررسی

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	مفاهیم مرتبط (شواهد)	
۱	فرافکنی	پوشاندن نقصان سعودی از زبان مقامات عربستان	۲،۲۰،۳۱،۳۷،۳۸
		تعریف و تمجید از سعودی از زبان دیگر کشورها	۳،۲۱،۳۹،۴۰،۴۲،۴۳
		جانب‌داری مقامات کشور ایران برای تبرئه عربستان	۵،۱۶،۱۷،۱۸،۱۹،۲۶،۴
		ایران متهم به اداره و پی ریزی حادثه	۳۰، ۴
		نسبت دادن حادثه به ایران با بیان اندیشه رهبران آن	۱،۳۵،۳۶
		تشریح انگیزه ایران از ایجاد حادثه	۱۴،۲۱،۲۶،۳۴
		توصیف هدف نظام ایران از اجرای حادثه	۲۵،۲۶،۲۷،۲۸،۳۳،۳۵
۲	از زبان غیر گفتن	تصدیق سعودی از زبان مقامات بین‌المللی	۳،۲۴،۳۹
		جانب‌داری از سعودی از زبان علمای دینی	۴۰،۴۱،۴۲،۴۳
		تبرئه سعودی از زبان مقامات و اندیشمندان ایرانی	۴،۵،۱۶،۱۷،۱۸،۱۹
۳	وارونه کردن	علت‌سازی پیرامون ایران مجری حادثه	۲۵،۲۶،۲۷،۲۸،۳۳،۳۵
		تحریف سخنان مسئولین ایران	۴،۵،۱۶،۱۷،۱۸،۱۹
		نشان دادن تصویری خلاف واقعیت از رسانه‌های ایران	۵،۹،۱۰،۱۱،۱۳،۲۲،۲۳،۲۴
		وارونه جلوه دادن هدف ایران از مقابله با عربستان	۲۵،۲۶،۲۷،۲۸،۳۳،۳۵
		انگیزه تراشی برای نسبت دادن حادثه به ایران	۱۴،۲۱،۲۶،۳۴

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	مفاهیم مرتبط (شواهد)
۴	روشنگری با پرده‌برداری از اهداف ایران	۲۷،۲۸،۳۴،۳۸،۳۹
	تبیین انگیزه‌های ایران از ایجاد حادثه	۱۴،۲۱،۲۶،۳۴
	روشن‌سازی پیشینه تفکرات و اندیشه‌های رهبران ایران	۲،۳۵،۳۶
۵	ترسیم چهره‌ی ضد اسلامی و انسانی ایران	۲،۱۲،۱۴،۱۵،۲۵،۲۸،۲۹،۳۲
	نشان دادن چهره جنایتکار و تروریسم از ایران	۱،۱۲،۱۵،۲۵،۲۶،۲۷،۲۸
	تشریح اهداف و انگیزه‌های ضد انسانی ایران	۱،۱۲،۲۵،۲۸،۳۳،۳۶،۳۸
۶	آگاهی دهی از شکست ایران در جامعه جهانی و خطر کشیده شدن فرش از زیر پای ولایت فقیه	۱۴،۱۵،۲۶،۳۴
	اطلاع از غرض‌ورزی و مخفی‌کاری ایران با استفاده از سانسور و حمله خبری	۵،۹،۱۰،۱۱،۱۳،۲۲،۲۳،۲۴
	ابراز مقابله جامعه جهانی با رفتار و اندیشه‌های مزورانه ایران	۳،۳۹،۴۰،۴۲،۴۳
	بیان روحیه جنگ‌طلبی و قدرت خواهی ایران	۱،۲،۴،۱۴،۱۵،۲۵،۲۷ ۲۸،۲۹،۳۶،۳۸
۷	ایجاد اختلاف میان حکومت و ملت	۲۱،۲۶،۱۶،۱۷
	تفرقه‌افکنی میان جناح‌های سیاسی ایران	۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۳
۸	همراهی نام ایران و جنگ	۱۲،۱۴،۱۵،۲۷،۲۸،۲۹
	هم‌نشینی کلمه ایران و تروریسم	۴،۲۵،۲۸
۹	هم‌سوئی جامعه جهانی با عربستان و مقابله با ایران موجب کاهش روحیه جامعه	۳،۲۴،۲۵
	تضعیف روحیه جامعه به علت بیان حکومت ایران گریبان‌گیر جنگ داخلی	۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۳
	ایجاد حس شکست در جامعه با بیان حکومت ایران به دنبال تشنج جامعه جهانی	۲۷،۲۸،۳۸
۱۰	القاء غیرمستقیم اسلامی نبودن ایران	۲۵،۳۲،۳۸،۴۰،۴۱،۴۲،۴۳
	تلقین ایران تروریسم به دنبال جنگ‌خواهی و قدرت‌طلبی	۱۲،۱۴،۱۵،۲۷،۳۹
	القاء شکست ایران در جامعه جهانی	۱۴،۱۵،۲۶،۳۴

بر این اساس با توجه به مقوله‌های استخراج شده، می‌توان مشاهده نمود رسانه‌های عربستان در ابتدا با استفاده از تکنیک فرافکنی درصدد آن شدند که ابتدا سعودی را تبرئه نمایند که در این راستا با توجه به شرایط جامعه جهانی و ایران که بر ضد آن‌ها بود در چنین شرایطی واکنش رسانه‌های عربستان با غرض تلقی می‌گشت از تکنیک زبان غیر گفتن بهره جستند و نیز با وارونه کردن حقایق، اطلاعات غیرواقعی و غلط را ترویج دادند و تصویری نادرست از واقعیت را بیان نمودند. تعریف و تمجید مقامات جهانی، اندیشمندان ایرانی و علمای دینی از عربستان در این راستا است. در مرحله دوم با متهم کردن ایران به پی‌ریزی و اداره حادثه، وارونه کردن انگیزه حکومت ایران، آن را مسئول حادثه نشان دادند در گام بعد رسانه‌های عربستان درصدد تخریب چهره ضد انسانی و اسلامی از ایران به وسیله ارائه تصویر تروریسم و جنایتکار ایران و تشریح اهداف و انگیزه‌های به صورت ضد انسانی و شرطی سازی مخاطب با همراهی ایران و تروریسم، ایران و جنگ برآمدند. در قدم بعدی با استفاده از تکنیک روشنگری بر این شدند که به وسیله وارونه سازی اهداف حکومت ایران با بیان اینکه ایران، عامل تشنج جامعه جهانی و به دنبال نقش رهبری در جهان، به تفرقه افکنی در جامعه ایران بپردازند و از طرفی دیگر با استفاده از شرایط سیاسی جناح‌های داخلی ایران نیز در تلاش بر ایجاد درگیری داخلی بودند تا هدف اصلی فراموش شود و ایرانی‌ها به خود مشغول باشند. علاوه بر آن با القاء غیرمستقیم اسلامی نبودن ایران و با بهره‌گیری از تکنیک تحریک به صورت بیان تحریف از سوی رسانه‌های ایران، جنگ داخلی بر سر قدرت، ابراز مقابله جامعه جهانی با رفتار و اندیشه‌های مزورانه ایران، بیان روحیه جنگ طلبی و قدرت خواهی ایران در تلاش این بودند که پشتوانه احساسی و عاطفی جامعه ایران را موردتهاجم قرار دهند که احساس حاکم بر رفتارشان را به تدریج کاهش داده و از بین ببرند.

۵- بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به تکنیک وارونه کردن در اخبار رسانه‌های مذکور، آن‌ها با کمال سادگی با وارونه کردن واقعیت‌ها نزد مخاطبان، اطلاعات غیرواقعی، مخدوش و غلط را ترویج و تصویری نادرست از واقعیت در اذهان ایجاد می‌کنند. رسانه‌های عربستان سعودی با علت سازی، انگیزه تراشی و وارونه کردن هدف، ایران را به اداره و اجرای حادثه منا متهم می‌کند و با تحریف سخنان مسئولین نیز خود را در اذهان عمومی، تبرئه می‌نماید. از سمت دیگر با نشان دادن مقابله جامعه جهانی با ایران و بیان روحیه جنگ طلبی و قدرت خواهی ایران را ظالم نمایش می‌دهد؛ و جامعه را به سمت هدف خود سوق

می‌دهد؛ و همچنین با بیان آنکه حکومت ایران به دنبال تشنج جامعه جهانی است، به دنبال ایجاد حس شکست و نابود شدن آرمان‌های ملت می‌باشد.

الیاسی در مقاله خود با عنوان «عملیات روانی رسانه‌ای برای کنترل اذهان» بیان می‌کند: که در دنیای امروز، اثربخشی عملیات روانی رسانه‌ها بیش از هر چیزی منوط به غربالگری اطلاعات سرسام‌آوری است که منابع خبری (اعم از آشکار و پنهان) درباره گروه‌ها و اقوام و ملل آماج جمع‌آوری می‌کند. (الیاسی، ۱۳۸۲، ص ۲۴۱) از این رو رسانه‌های عربستانی از غربالگری اطلاعات از چند زمینه؛ شامل مذاکرات هسته ایران، اتفاقات سوریه، یمن و لبنان و جریان‌های سیاسی داخلی سعی بر نفوذ، داشتند. آن‌ها می‌خواستند که نشان دهند که اقدامات ایران علیه عربستان از شکست ایران در جریان هسته‌ای نشأت گرفته است و هیچ انگیزه انسان دوستانه‌ای در میان نیست. در این راستا از تکنیک‌های تحریف سخنان مسئولین و نیز از تکنیک از زبان غیر گفتن بهره جستند. همچنین در جریان اتفاقات سوریه، یمن و لبنان مجری عملیات روانی تلاش نموده تا حوادث اتفاق افتاده در این سه کشور را به ایران ربط داده و سعی بر القاء این را دارد که ایران به دنبال نقش رهبری در جامه جهانی را دارد از این رو به دنبال به دست گرفتن مکه و مدینه است. مجری عملیات روانی در تکنیک شرطی‌سازی با تکرار و همراهی نام ایران و تروریسم، ایران و جنگ، سعی بر شرطی ساختن مخاطبان دارند؛ که هرگاه نام ایران به گوش برسد، ناخودآگاه تروریسم و جنگ نیز در ذهن مردم تداعی می‌شود علاوه بر این با بیان قسمتی از اندیشه بنیان‌گذار ایران بدین معنی که «بر حرمین چیره خواهیم شد» و وارونه جلوه دادن اهداف ایران سعی بر روشنگری جامعه به اهداف پشت پرده را دارد. سعودی با استفاده از نشان دادن چهره ضد انسانی و اسلامی ایران، ترسیم چهره جنایتکار و تروریسم ایران و توصیف اهداف و انگیزه‌های ایران به صورت ضد انسانی، تلاش بر انسانیت زدایی از ایران را دارند. این شبکه‌های خبری با استفاده از تکنیک تحریک به صورت ترسیم چهره دردمند و سختی کشیده قربانیان و بی‌رحمی‌های ایران، خشم و غضب مردم و احساس همدردی با قربانیان را برمی‌انگیزانند. آن‌ها با ارائه پیام‌های و اطلاعات خاص، احساسات مخاطبان را در جهت اهداف مورد نظر سوق می‌دهند. شبکه‌های مذکور با ابراز پیامی مبنی بر شکست ایران در جامعه جهانی، اطلاع از غرض‌ورزی و مخفی‌کاری ایران با سانسور و حمله خبری، قصد نشان دادن این مسئله را دارند که ایران به دنبال اهداف شخصی است و فاجعه را بهانه‌ای برای برآوردن خواسته‌ی خویش نموده است

در راستای جریان‌های سیاسی داخلی نیز رسانه‌های عربستان با توجه به جریان‌های

سیاسی داخلی و شناختی که از طرفداران دو جناح دارند درصدد تفرقه‌افکنی میان جناح‌های سیاسی هستند. رسانه‌های مورد تحلیل با بهره‌گیری از تکنیک تفرقه‌افکنی، فضایی نزاع‌آمیز را ایجاد نموده که بر این اساس جمعیت بزرگ که در یک هدف مشترک‌اند به دسته‌های کوچک‌تر تقسیم می‌شوند و به مخالفت با یکدیگر می‌پردازند. سعودی با استفاده از ایجاد اختلاف میان حکومت و ملت و تفرقه‌افکنی میان جناح‌های سیاسی ایران، قصد تقسیم جامعه و فراموشی علت حادثه را در جامعه مخاطب دارد در تکنیک روشنگری رسانه‌های مورد بررسی این‌طور نشان می‌دهند که عربستان تلاش می‌کند که درک منحرف، نامتوازن مخاطب با حقیقت طبق نظر خود، هماهنگ کند. سعودی با پرده‌برداری از اهداف ایران، تبیین انگیزه و روشن‌سازی پیشینه تفکرات رهبران ایران، سعی بر ایجاد دشمنی و بدبینی نسبت به رهبران سیاسی و نظامی و ایجاد جو بی‌اعتمادی و دلسردی دارد که نهایتاً موجب ضعف و سستی، پایداری و تلاش برای دستیابی اهدافشان می‌شود... این رسانه‌ها برای متوقف کردن اراده مخاطبان، پشتوانه‌های احساسی و عاطفی آنان را مورد آماج قرار می‌دهد. احساس حاکم بر رفتارشان را به تدریج زایل می‌کند. آنان برای تخدیر جامعه از بیان هم‌سوئی جامعه جهانی با عربستان و مقابله با ایران - که منجر به تزلزل احساسات بر حق بودن ایران در نگاه مردم می‌شود- و نیز با نشان دادن ایران گریبان‌گیر جنگ داخلی بر سر قدرت، قصد کاهش احساس اطمینان ملت به حکومت را دارند.

رضاباقی‌زاده در مقاله خود با عنوان «عملیات روانی با تأکید بر اسلام‌ستیزی و ایران‌هراسی در رسانه‌های برجسته غرب» مصادیق مورد استفاده عملیات روانی برای اسلام‌ستیزی و ایران‌هراسی در مطبوعات استفاده شده است را در؛ ۱- نقض حقوق بشر ۲- برنامه هسته‌ای ایران ۳- حمایت از تروریسم ۴- دخالت ایران در امور داخلی کشورها بیان می‌کند؛ که در این مقاله نیز کاملاً مشاهده می‌شود رسانه‌های عربستان از تمام این مصادیق برای تخریب چهره ایران استفاده کرده‌اند و علاوه بر آن از تکنیک از زبان غیر گفتن برای انسانیت زدایی از ایران و تبرئه‌ی خویش نیز بهره‌جسته‌اند. از منظر رسانه‌های مورد مطالعه، عربستان با پوشاندن ضعف خود از زبان مقامات سعودی، تعریف و تمجید جامعه جهانی از سعودی و جانب‌داری مقامات ایران، سعی بر نفی نقصان مدیریت و عملکرد نامناسب خویش دارد. از طرف دیگر با متهم دانستن ایران به پی‌ریزی حادثه، بیان اندیشه رهبران آن، ساخت و تشریح انگیزه و هدف ایران از ایجاد حادثه، قصد به نسبت دادن حادثه منا به ایران را دارند. در موقعی که طرح یک سناریو و انتقال پیام از جانب نیروهای خودی بی‌اثر بوده یا گروه هدف یا مردم آن را

حمل به خشونت و دشمنی نموده یا به آن توجهی نمی‌نماید، از تکنیک از زبان غیر گفتن استفاده می‌کنند. رسانه‌های مذکور نیز به دلیل نامناسب بودن فضای جامعه و بدبین بودن مردم به آن‌ها، نیز غرض خویش را از زبان مقامات بین‌المللی، علمای دینی و اندیشمندان ایران بیان می‌کنند. مجری عملیات روانی با بیان اعمال ضد انسانی نظرات علمای دینی در سراسر جهان، به مخاطب القاء می‌کند که اعمال ایران از لحاظ اسلام مشروعیت ندارد و نیز با نشر اخباری پیرامون جنگ‌خواهی و قدرت‌طلبی قصد القاء این را دارد که تمام موضع‌گیری‌های ایران برای بهره‌برداری از حادثه در راستای تحقق اهداف خویش است و نهایتاً با بیان خبری حامل شکست اسد در سوریه و جنگ یمن، شکست ایران در جامعه جهانی را به مخاطب القاء می‌کند.

پیشنهادها: پیشنهاد می‌شود پژوهشگران در راستای شناساندن فنون و تکنیک‌هایی که مخاطب را قادر می‌سازد که فعال و پویا با پیام‌های رسانه‌ای مواجه شود و در برابر آن‌ها قدرت تمیز داشته باشد، حرکت کنند و از سویی دیگر با پژوهش برای به دست آوردن تکنیک‌های انسان دوستانه که بتوان با استفاده از آن‌ها در مقابل سناریو عملیات روانی دشمن ایستاد، اقدام نمایند. همچنین وجود پژوهش‌هایی برای شناسایی نقاط حساس در مذهب کشورمان و همچنین فرهنگ ایرانی که می‌توانند منافذی برای بهره‌برداری دشمن در راستای تکنیک‌های عملیات روانی قرار بگیرد الزامی است به علاوه بررسی نقاط ضعف مخاطبین ایرانی در حمله‌های عملیات روانی گذشته نیز بسیار پراهمیت است؛ که می‌تواند بسیاری از نقاط ضعف فعلی ما را بر طرف نماید.

۶- منابع

۶-۱- منابع فارسی

۱. (۱۳۹۴) حرکت ۳۰۰ زائر ایرانی خلاف مسیر حجاج باعث حادثه شد، ۶ مهر ۱۳۹۴، سایت خبری الشرق الاوسط
۲. (۱۳۹۴) کاروان پسر پادشاه عربستان، علت حادثه منا، ۲ مهر ۱۳۹۴، سایت پرس‌تی‌وی، ۱ دی ۱۳۹۴
۳. اخباری، محمد (۱۳۸۲) اطلاعات و جنگ روانی، ماهنامه فرهنگی هنری فرهنگی پایداری، ۲(۷)
۴. اردیزی، فرج‌اله (۱۳۹۳) عملیات روانی در جنگ سوریه: بازیگران، اهداف و چگونگی اجرا، فصلنامه مطالعات عملیات روانی، ۱۰(۴۰)
۵. استونرساندرس، فرانسیس (۱۳۸۲) جنگ سرد فرهنگی، ترجمه بنیاد فرهنگی و هنری

- غرب‌شناسی، تهران: بنیاد فرهنگی و هنری غرب‌شناسی
۶. اسماعیلی، محمدرضا (۱۳۹۳) بررسی میزان بهره‌گیری شبکه ماهواره‌ای بی.بی.سی فارسی از روش‌های عملیات روانی در انتخابات ۱۳۸۸، فصلنامه مطالعات عملیات روانی، ۱۰(۳۹)
 ۷. افتخاری، اصغر (۱۳۹۳) الگوی مدرن عملیات روانی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مجلس و راهبرد، ۲۱(۷۸)
 ۸. بختایی، امیر و گلچین فر (۱۳۸۸) چگونه مخاطبان تبلیغ خود را انتخاب کنیم، سایت اینترنتی چهارراه تبلیغات
 ۹. براتی، رضا (۱۳۷۶) مبانی و نظری و علمی جنگ روانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)
 ۱۰. برادن، کتلن و شلی (۱۳۸۳) ژئوپلیتیک فراگیر، ترجمه علیرضا فرشچی و رهنما، تهران: انتشارات دوره عالی جنگ
 ۱۱. پستمن، نیل (۱۳۷۵) زندگی در عیش، مردن در خوشی، ترجمه صادق طباطبایی، تهران: انتشارات روزنامه اطلاعات.
 ۱۲. پورهادی، ابراهیم (۱۳۹۴) تأثیر عملیات روانی رسانه‌های غربی بر امنیت سیاسی - اجتماعی مطالعه موردی: نظامیان مستقر در غرب کشور، سال سیزدهم، فصلنامه راهبردهای دفاعی، ۱۳(۵۰)
 ۱۳. تانوس. ام، استفان (۱۳۸۴) تدوین استراتژی روانی با تقویت عامل اطلاعاتی قدرت ملی، ترجمه عبدالمجید حیدری، فصلنامه عملیات روانی، ۳(۹)
 ۱۴. جنیدی، رضا (۱۳۹۱) تکنیک‌های عملیات روانی و شیوه مقابله، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی
 ۱۵. خدامرادی، فریده (۱۳۸۶) تحلیل عملیات روانی شبکه‌های ماهواره در حوادث سال ۱۳۸۵، فصلنامه عملیات روانی، ۵(۱۸)
 ۱۶. ذوالفقاری، مهدی (۱۳۹۱) اصول و مبانی عملیات روانی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
 ۱۷. رضاباقی‌زاده، بهنام (۱۳۹۲) عملیات روانی با تأکید بر اسلام‌ستیزی و ایران‌هراسی در رسانه‌های برجسته غرب، فصلنامه عملیات روانی، ۹(۳۶)
 ۱۸. سیلان اردستانی، حسن (۱۳۸۴) عملیات سازی عملیات روانی، فصلنامه عملیات روانی، ۲(۵)
 ۱۹. سوری، جواد (۱۳۸۵) نقش فناوری‌های نوین ارتباطی در عملیات روانی، فصلنامه عملیات روانی، ۱(۳)
 ۲۰. شهبازی، بهنام (۱۳۸۷) نقش رسانه در عملیات روانی، فصلنامه نگاه، وزارت دفاع و

- پشتیبانی نیروهای مسلح، ۱(۳)
۲۱. عاصف، رضا (۱۳۸۸) **عملیات روانی**. تهران: مرکز تألیف کتاب‌های درسی معاونت تربیت، آموزش و فرهنگی سپاه
۲۲. عباسی اشلقی، مجید (۱۳۸۸) تأثیرگذاری عملیات روانی در تضعیف و شکست روحیه دشمن؛ مطالعه موردی اشغال عراق، ۷(۲۷)
۲۳. مرادی، حجت‌اله (۱۳۹۳)، تاکتیک‌های روانی نیروهای ائتلاف بین‌المللی به رهبری آمریکا بر ضد عراق در جنگ بیست‌وسه روزه سال ۲۰۰۳، فصلنامه عملیات روانی، ۱۰(۴۰)
۲۴. الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۲) **عملیات روانی رسانه‌ای برای کنترل اذهان**، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، ۱۰(۳۴)
۲۵. الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۵) **عملیات روانی ضد شورشگری سپاه در بحران کردستان** دهه ۶۰، فصلنامه عملیات روانی، ۳(۱۲)

۶-۲- منابع لاتین

26. Bowen, wyn(2002) **The dimensions of asymmetrical Warfare**, THE Changing face of military power, in US palgrave Cnn(2015) 717 people dead: what caused the haji stampede? 26 september
27. - (1996) **Doctrine for joint psychological operation**, jcs publication 53-3, Washington D.c:Us joint chiff of staff
28. gray,w(2000) **Psyop operation in the 21st century**,Us army War College
29. linebarger,p(1975) **psychological warfre**,new York: Dvell,sloan and pearce
30. Paddock, A(1989) **Military Opeation in political warfar and Psychological Operation**, National Defense University, Practice. London: Sage Publication.

